РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Елка Трайкова

Институт за литература към БАН

в конкурса за конкурса за академична длъжност „професор“ в професионално направление 2.1. Филология (Теория и история на литературата), департамент „Нова българистика“, обявен от Нов български университет в Държавен вестник бр. 65/17.07.2026 г.

В обявения от Нов български университет, департамент „Нова българистика“ конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“ в професионално направление 2.1 Филология (Теория и история на литературата), единствен кандидат е доц. д. н. Морис Фадел. Според изискванията на Закона за научните степени и звания за целите на конкурса, кандидатът е приложил следните документи: професионална биография, библиография с публикации, които не са били представяни при предишни етапи от академичното му кариерно развитие, анотация-справка за научните приноси, списък с цитирания, участия в международни и национални научни форуми. Трудът „Счупената рамка: Разколебаването на репрезентацията в литературата“, студите, статиите, го представят като учен със значими приноси в българското литературознание. Подадените документи за участие в конкурса за заемане на академичната длъжност професор не само изпълняват, а значително надвишават на изискванията на Закона за научните степени и звания.

Морис Фадел е завършил Софийския университет „Св. Климент Охридски с магистърска степен по българска филология (1996) и философия (2000). Като редовен докторант в Института за литература към Българската академия на науките през 2002 г. придобива образователната и научна степен „доктор“ с дисертационен труд на тема „История и интерпретация във възгледите на Пол де Ман“. През 2022 г. защитава дисертацията „Детективи, разузнавачи, Студена война: криминалната и шпионската литература в сравнителна перспектива“ и придобива научната степен „доктор на науките“ в професионално направление 2.1. „Филология“.

В периода 2002–2005 г. е литературовед и научен сътрудник в Института за литература към БАН. От 2005 г. е част от академичния състав на департамент „Нова българистика“ на НБУ. През 2010 г. заема академичната длъжност „доцент“ по теория и история на литературата. В периода 2005–2010 г. е главен асистент и директор на

бакалавърската програма „Език и литература“; от 2012 до 2020 г. е програмен директор на Департамента, а от 2020 г. е негов ръководител.

Научната му изследвания се характеризира с интердисциплинарен подход и съчетаване на теоретико-литературни, исторически и сравнителни перспективи. Особено място в изследователската му дейност заемат проблемите на литературната интерпретация, връзката между история и литература, както и жанровите и културните трансформации на криминалната и шпионската литература в контекста на Студената война. Професионалната му дейност съчетава научноизследователска, преподавателска, редакторска и академично-административна работа, с принос към развитието на хуманитарното образование и съвременната българистика в Нов български университет.

В монографията „Счупената рамка: Разколебаването на репрезентацията в литературата“ доц. д.н. Морис Фадел поставя в центъра на изследователското поле един от фундаменталните проблеми на съвременната литературна теория – същността и функциите на литературната репрезентация, механизмите, чрез които художественият текст конструира, преобразува и проблематизира представата за действителността.

Изборът на научната проблематика е актуален и теоретически мотивиран. В контекста на съвременните хуманитаристика въпросът за отношението между език, реалност и художествена реализация има съществено място, защото поставя под съмнение традиционното разбиране за литературата като обозрим, ясен, почти огледален посредник между действителността и нейното художествено отражение.

Метафората на „счупената рамка“ провокира усъмняването в устойчивите модели, в които се мисли репрезентацията в литературата. Това задава и концептуалния модел на изследването, което не търси тривиални решения, а максимално разширява границите на интерпретацията, извеждайки неочаквани и неподозирани значения в класически литературни творби. В прецизната теоретична мрежа, която изгражда М. Фадел анализът имплицитно полемизира с опростените подходи на миметичното разбиране за литературата, проследявайки сложните отношения между референция, означаване, интерпретация и смислопораждане. Това дава възможност репрезентацията да бъде разглеждана не просто като възпроизвеждане на външния свят, а като знакова и интерпретативна конструкция, чиито граници художественият текст може да изпитва и оспорва. Концептуалната рамка, която обединява студиите и статиите в книгата, е че литературната теория исторически се формира чрез съпротивата срещу

репрезентацията, но никога не успява окончателно да я преодолее. Един от научните приноси на труда е, че не само проиграва теоретичните постановки през призмата на различни като жанр, естетика, послания художествени текстове, положени в широк исторически контекст, но и опровергава устойчивостта на еднозначните прочити. Това дава възможност да се проследи как нестабилността на репрезентацията се проявява както в езиковата и формалната организация на текста, така и в неговите философски, етически и политически измерения.

Монографията включва въвеждащ текст и 17 статии и студии, организирани в две основни части – „Срещу езика“ и „Въпреки езика“. Тази композиционна структура не само създава логическа обвързаност на отделните сюжети, но и прецизно разгръща научната аргументация в изграждането на цялостна теоретична концепция. Първата част поставя акцент върху границите на езиковото посредничество, проблематизира възможностите за интуитивно и реалното възприемане на действителността, отразено в художествени творби. Втората разглежда литературата в условията на неизбежното езиково посредничество, като провокира мислене на класически и съвременни творби, отвъд повърхностната видимост на смислите, конкретността на образите и привнесените социокултурни и политически конотации.

Въпреки, че всяка една от студиите и статиите в книгата е убедително аргументирана и завършена цялост, между тях има активен междутекстуален диалог за възможностите и ограниченията на езика. Композиционният принцип е продуктивен, защото очертава напрежението между стремежа към излизане извън езиковото представяне и неизбежното завръщане към него. Заглавията на двете части са емблематични –те настояват, че съпротивата срещу езика не е равнозначна на пълното му преодоляване. В този контекст литературата се мисли едновременно като опит за освобождаване от установените знакови режими и като практика, която продължава да функционира чрез езика.

Морис Фадел е учен с фундаментална – не само литературоведска, но и философска подготвеност. И това много отчетливо рефлектира върху качествата на неговия труд. Методологическите принципи на изследването предполагат представяне на основополагащите теоретични опори, които очертават историческата и съвременната рецепция на изследванията за същността и границите на репрезентацията. Възгледът на Виктор Шкловски за изкуството като възстановяване на усещането за предмета е особено важен за аргументацията. Остраненията нарушава

автоматизираното възприемане и превръща познатото в необичайно. В контекста на монографията този принцип придобива по-широко значение: художественият текст не просто възпроизвежда предмета, а може да насочи към неговата материалност отвъд утвърдените представи за него. Концепцията на Уилям Емпсън за двусмислицата позволява да се обясни как литературното произведение блокира еднозначното разбиране. Различните значения могат да взаимодействат, да се допълват или да влизат в противоречие, а това е недвусмислен знак, че текстът предполага по-скоро „нерешимост", отколкото едно окончателно и непротиворечиво тълкуване. Разглеждането на хипограмата при Майкъл Рифатер допълва тази картина с проблема за скритото присъствие на друг текст в анализираното произведение. Съществено е откроеното противоречие: теорията подкопава представата за произведението като отражение на външната действителност, но същевременно може да възстанови миметичен принцип на равнището на знаковите структури. Репрезентацията не изчезва, а променя своя обект.

Философската линия, свързана с Хегел и Пол де Ман, разширява проблема към историческото битие на изкуството. Ако красивото се мисли като сетивно явяване на идеята и като постигане на символическа цялост, критическият прочит на тази цялост отваря възможност да се преосмисли настоящето на изкуството. В интерпретацията на Фадел художественото творчество може да запази своята актуалност не чрез съвършенството на репрезентацията, а чрез отказа или съпротивата спрямо нея. Не случайно дисертационният труд на Морис Фадел „История и интерпретация във възгледите на Пол де Ман" беше изключително високо оценен като блестящ образец на интердисциплинарно изследване.

Съществен принос на книгата „Счупената рамка: Разколебаването на репрезентацията в литературата" е последователно прокараната линията, която разширява критиката на репрезентацията от отношението между произведението и действителността към отношението между литературата и самия език. В тази перспектива литературният текст може да се съпротивлява не само на мимезиса, но и на собствената си знакова природа. Тази теза е проверена чрез анализи на произведения от българската и световната литература. В прочита на Йордан Йовков, включително на разказа „По жицата" и цикъла „Ако можеха да говорят", се откроява възможността за разбиране, което не е изцяло опосредствано от езиковия знак. Примерът с Моканина насочва към разпознаване на чуждото страдание, което не е обяснено чрез конкретен

езиков механизъм. Понятието „телепатия“ функционира не като буквално парапсихологическо твърдение, а като теоретична фигура за непосредствено, немотивирано и нерационализирано разбиране. В анализа на животните у Йовков те не са сведени до символни заместители на човешкото, а са разгледани като индивидуалности, които се съпротивляват на обобщаващото понятие „животно“. Така прочитът отваря перспективи към другостта и границите на антропоцентризма.

В анализа на „Silentium“ от Осип Манделщам красотата се явява като непредвидима среща, която не може да бъде затворена в предварително установени образи и правила. При разглеждането на Анна Ахматова и превода на Елисавета Багряна акцентът пада върху звуковата материалност на поезията и върху възможността тя да бъде възприемана отвъд смисловото съдържание. Така се поставя въпросът за близостта между поетическия текст, музикалността, ритъма и звученето.

В студията за „Любов към природата“ на Ани Илков се откроява разграничението между „казване“ и „изказване“. Езикът е разгледан не само като средство за предаване на съдържание, но и като материално събитие, при което самият акт на говорене придобива значение, когато „подивелият“ човек не разбира или не властва над думите. Това дава повод на М. Фадел да коментира и един болезнен проблем: традиционно критиката трудно се съгласява, че в литературата има безсмислици, наивности и клишета. И именно това предполага едно високимерно отминаване или дори лансиране на глупостта в художествените текстове. Това, разбира се, не важи за Пушкиновия „Дон Жуан или Каменният гост“, където статуята на Командора е представена като обект, който носи не само установените, дори тривиални езикови, митологични или причинно-следствени отношения. Тя просто съществува и действа, като по този начин поставя под въпрос възможността художественият обект да бъде изчерпателно описан.

Във втората част проблемът за езика се разглежда през конкретни литературноисторически и критически ситуации. Анализите на Яворов, Гео Милев, Пеньо Пенев, Александър Геров, Николай Лилиев и други автори показват как художественото произведение може да разколебава собствените си значения. В прочита на Яворовата „Родина“ се разграничават два смислови пласта – родината като слово и родината като време. Те не се подреждат в еднозначна логическа връзка, поради което понятието остава отворено, аморфно и лабилно. То е трудно податливо на устойчиви

във времето интерпретации, но затова е изключително примамлив обект за изследователи в различни исторически периоди.

Прочитът на Гео-Милевата поема „Септември“ извършен от Морис Фадел взривява идеологичските клишента като насочва вниманието към сближаването на образите на робите и палачите и с това убедително проблематизира еднозначното възприемане на творбата като апология на Септемврийското възстание от 1923 г. Този подход е показателен за основната методологическа нагласа на автора: литературният текст може да подкопава наложените, дори канонизирани смислови представи, които се разчитат на повърхността на вписани в канона текстове

Анализите на Пеньо Пенев, Александър Геров и Николай Лилиев разширяват изследователското поле към отношението между език, идеология, време, старост и ирония. В статиите „Само прозрачност“, „Истината като шок и скука“, литературните явления се поставят в контекста на бунта, суверенността, насилието и властта. Разглеждането на романа „Доброжелателните“ на Джонатан Лител отваря въпроса за съотношението между художествена и историческа реалност. Така книгата задава широк диапазон от интерпретативни реализации и потвърждения на основните теоретични тези на Морис Фадел. Съществен елемент в неговата концепция е разграничаването между репрезентативната и перформативната функция на езика. Докато репрезентацията представя определена реалност, перформативността я конституира чрез езиковото действие. Фадел обаче не приема перформативността като окончателно решение на проблема. Дори когато езикът извършва действие, то остава изразено чрез знаци и следователно не е напълно освободено от репрезентативни измерения. Приносен е прочитът на Йовков, който измества акцента от традиционните хуманистични интерпретации към проблемите на другостта, индивидуалността и границите на човешкото разбиране. Съществена стойност имат и анализите на Яворов, в които се търси специфичната логика на поетическото мислене отвъд общото определяне на автора като символист. Изследването на комунистическата политическа култура през категориите конкретност, абстрактност, единичност, множественост и фигуралност също показва потенциала на литературоведския инструментариум да бъде приложен към по-широки културни и политически явления.

В активния дебат за границите и значението на литературния канон, книгата на М. Фадел има своя принос. Канонът е разгледан като образ на литературата, който определя кои произведения получават представителен статут и кои остават извън

установената литературна картина. През позициите на Александър Кьосев и Димитър Камбуров са очертани два различни аспекта на каноничността: от една страна, нейното политическо и институционално конструиране, а от друга – способността на произведенията да пораждат нови интерпретации и да подкопават установените значения. Морис Фадел разграничава два механизма на разколебаване на репрезентацията: външното се осъществява чрез социални, политически, исторически и идеологически фактори. Вътрешното произтича от граматическата, семантичната и реторическата организация на самото произведение. Той създава убедителна аргументация, че изтеглянето на добре очертани граници е полезно, защото позволява да се проследи както влиянието на културните и институционалните условия във формирането на канона, така и на съпротивата, заложена в самата литература, спрямо неговата монументална устойчивост и консервативност.

Това, което прави книгата „Счупената рамка: Разколебаването на репрезентацията в литературата“ особено ценна е комплексният методологически подход на Морис Фадел. Той успешно съчетава литературноисторически анализ, теоретични деконструкции и психоаналитични наблюдения; еднакво успешно се възползва от възможностите и на интердисциплинарния, и на близкия прочит. Много доброто познаване на социокултурния контекст, прецизната интелектуална рефлексия, са съжностни характеристики на литературоведски стил на доц. д.н. М. Фадел. Това предполага и сложната методология на неговия подход – той не прилага един универсален метод към всички произведения, а съобразява аналитичния инструментариум със спецификата на конкретната творба. Така теорията функционира като средство за активиране на интерпретацията, а не като предварително зададена схема, която трябва да бъде наложена върху литературния материал. Оригиналността на труда се проявява именно в тази характерна за неговия научен стил интерпретативна гъвкавост, в успешния опит да бъдат свързани европейски теоретични концепции с конкретни проблеми на българската литературна традиция и съвременност. Авторът не повтаря механично установени литературнокритически оценки, а поставя познати произведения в нови концептуални отношения. Междудисциплинарният диалог с философията, естетиката, херменевтиката и културологията разширява възможностите за анализ, без да заличава художествената специфика на произведенията. Като основни научни приноси могат да бъдат откроени: систематизирането на проблема за репрезентацията като отношение не само между литературата и действителността, но и между литературата, езика, знака и смисъла. Разкриването на противоречивия характер

на опитите за преодоляване на репрезентацията, както и настояването понятието за литература да бъде проверявано във всяки конкретен прочит.

„Счупената рамка: Разколебаването на репрезентацията в литературата“ е значим литературоведски труд, който се отличава с ясно заявена, научно аргументирана авторска позиция, широк теоретичен хоризонт и оригинални интерпретации. Основният принос на книгата е проблемът за репрезентацията да бъде разгледан в неговата многозначност – като отношение между художествения текст и действителността, но и като въпрос за езика, знака, смисъла, познанието и границите на интерпретацията.

Особено ценни са пресичанията на философска рефлексия с близък литературоведски анализ, вниманието към вътрешните противоречия на художествените творби и продуктивното включване на български произведения в интертекстуалните диалози със световни образци. Монографията не предлага окончателна дефиниция на литературата или универсален метод за нейното изследване. Тя настоява на отвореност и динамично променящи се подходи, на критическо вглеждане във всяка наложена оценка. Именно това дистанциране от свръхинтерпретации, от налагане на еднозначи и непроменящи се интерпретации е важна част от нейния евристичен потенциал. Монографията на Морис Фадел е оригинален и значим научен труд, който има неуспорим принос към съвременното българско литературознание, защото обогатява дискусията за репрезентацията и предлага продуктивни перспективи за бъдещи изследвания върху литературата, езика и смисъла.

Безспорните качества и приносният характер на научната продукция, с която доц. д. н. Морис Фадел участва в конкурса ми дават основание убедително да предложа на научното жури да бъде избран на академичната длъжност „професор“.

12.11.2026 г. Проф. д-р Елка Трайкова